

ÖZNE TÜRLERİ ÜZERİNE

Şahap BULAK*

ÖZET

Türkçe gramer kitaplarında söz dizimine fazla yer verilmemiştir. Söz dizimi konuları bu kitaplarda kalıp ifadeler ve benzer örneklerle kısaca işlenmiştir. Ancak son zamanlarda söz dizimi en çok araştırmaya konu olan dil bilgisi konusu haline gelmiştir. Bu araştırmalar neticesinde son zamanlarda peş peşe söz dizimi kitapları yayımlanmaya başlamıştır. Bu konuda yapılan araştırmaların artmasından dolayı doğal olarak çok farklı değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Bu farklı değerlendirmeler, temel bir görüş etrafında birleşme yerine gittikçe çeşitlenmiştir. Bu farklılıklar, Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesi çalışmalarında büyük zorluklar oluşturacak boyutlara ulaşmıştır. Bu değişik fikirlerden dolayı cümlenin yapısı ve öğeleri ile ilgili terimlerde bir görüş ya da kabul birliği sağlanamıyor.

Bu çalışmada hakkında çok farklı görüşler öne sürülen özne türleri konu alınmıştır. Giriş bölümünde özne türleri hakkındaki sorunlar tartışılmış, bazı dilcilerin bu sorunlar ile ilgili fikirleri verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle dilcilerin özne türleri için kullandığı terimler verilmiştir. Bu terimlerin tanımları ve örnekleri ile bunlar hakkındaki eleştiri ve farklı görüşler özetlenmiştir. Özne türleri ile ilgili terimlerin çoğunun öznenin özelliği olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Ondan sonra öznesiz cümleler tasnif edilerek incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde öznenin cümlede temel/asıl/zorunlu öge olmadığı kanaatine varılmıştır. Daha sonra açık özne ve gizli özne olmak üzere iki özne türü önerilmiştir. Bu türlerin özellikleri bu konuda çalışan dilcilerin örnekleriyle verilmiştir. Böylece özne türleri konusunda doğruluğuna inanılan bir görüşte birleşmeye katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, söz dizimi, cümlenin öğeleri, özne, özne türleri

ON SUBJECT TYPES

ABSTRACT

It is not much mentioned about syntax in Turkish grammar books. Subjects on syntax have been shortly epitomized in chunks and with similar examples. But, recently syntax has been one of the most researched linguistic subjects. Accordingly, as a result of these studies, in recent days, books on syntax have been consecutively published. Many diverse evaluations naturally emerged as a consequence of the

* Okt. Siirt Üniversitesi Türk Dili Bölümü, El-mek: sahapbulak@mynet.com

increase over the issue. These different evaluations have been become distinct rather than gathering around a basic core. These differences have become a serious hamper for learning and teaching Turkish language. Due to differences, there cannot reach to a consensus on the structure and agreements of a sentence.

This study focuses on different subject types. The problem on subject types was discussed in Introduction, and the views of some linguistics were provided. Also, in order to understand the issue better, the terms used by some linguists for subject types were given. The description and examples of the terms, and different views and critics of these terms were summarized. It was concluded that most of the terms related to the subject types should be assessed as the features of a subject. Then, sentences without subjects were examined by classifying. As a result of these examinations, it was seen that the subject was not a basic/imperative component in the sentence. Afterwards, two subject types were suggested; overt subject and null subject. These subject types were epitomized through the examples of linguists studied over that issue. At the end of the study, it is aimed to contribute to reach a consensus on these subject types.

Key Words: Turkey Turkish, syntax, sentence components, subject, subject types

1. GİRİŞ

Türkçe gramer kitaplarında söz dizimine gerektiği kadar yer verilmemiştir. Söz dizimi konuları bu kitaplarda kalıp ifadeler ve benzer örneklerle kısaca işlenmiştir. Ancak son zamanlarda söz dizimi en çok araştırmaya konu olan dil bilgisi konusu hâline gelmiştir. Bu konudaki araştırmalar neticesinde son zamanlarda peş peşe söz dizimi kitapları yayımlanmaya başlamıştır. Söz dizimi ile ilgili araştırmaların artmasından dolayı doğal olarak bu konuda çok farklı değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Bu farklı değerlendirmeler, temel bir görüş etrafında birleşme yerine gittikçe çeşitlenmiştir. Bu durum, Türkçenin öğrenilmesi ve öğretilmesi çalışmalarında büyük zorluklar oluşturacak boyutlara ulaşmıştır. Bu yüzden cümlenin yapısı ve öğeleri ile ilgili terimlerde bir görüş ya da kabul birliği sağlanamıyor.

Söz dizimi konusundaki çalışmaların kahr ekseriyeti cümle ve cümlenin öğelerini konu almaktadır. Bu çalışmalarda tartışmalar, -edat tümleciyle birlikte- zarf tümleci ve özne konusunda yoğunlaşmaktadır. Dil bilgisinin diğer tartışmalı konuları gibi bu konularda da dilciler arasında bir görüş/kabul birliğine ulaşamamıştır. Söz konusu farklı bakış açılarının temeli, Türkçe gramer incelemelerinin Türkçenin yapı ve işleyişine göre değil, Arapça ve Fransızcanın gramer kurallarına göre yapılmış olmasına dayanır. Çoğunluğu Arapça ve Fransızca terimlerin tercümesiyle oluşturulan mevcut dil bilgisi terimlerin bir kısmı Türkçenin yapı ve işleyişine uymamaktadır. Türkçe gramer kurallarının yıllardır karışık bir durumdan kurtulamamasının en önemli sebebi uyulması zorunlu görülen Arapça ve Fransızca ölçü ve terimlerdir. Bu farklılığın bir başka bir sebebi ise herkesin benimseyebileceği değerlerde bir Türkçe gramerin bulunmamasıdır. Dilciler eserlerini özgün hâle getirmek amacıyla yeni terimler kullanma veya mevcut terimler için değişik tanımlar yapmışlardır. Esas alınacak bir gramerin bulunmamasından dolayı terimlerde ve bunların

tanımlarında ortaya çıkan farklılıklarla Türkçe dil bilgisi terimleri ile bu terimlerin tanım ve sınırları daha karışık hâle gelmiştir (Üstüner, 1998: 18-30).

Abdurahman Tarıktaroğlu "Türkçede Özne Sorunu" adlı çalışmasında Türkçe söz diziminde özne konusunun gereğince ele alınmadığını ve dil öğretiminde bu konudaki eksiklik ve yanlışlıkların bir türlü aşılamadığını belirtmiştir (Tarıktaroğlu, 1996:192-194). Bu eksiklik ve yanlışlıkların cümlelerin öğeleri ile ilgili terimlerin Fransızca tercümelerden oluşmasından ve cümle tahlillerinin Fransızcaya göre yapılmasından kaynaklandığını örneklerle açıklamıştır. Fransızca ve Türkçe arasında söz dizimi bakımından önemli farklılıklar bulunduğunu söyleyen Tarıktaroğlu, bu sorunun artık çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Cümlelerin öğeleri konusunda var olan karışıklığın en önemli sebebi diğer gramer konularında olduğu gibi cümlelerin öğeleri konusunda da bakış açısının farklılığıdır. Cümlelerin öğelerini incelerken bazı dilciler şekli, bazıları ise işlevi esas almışlardır. Bu durum bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Bu anlaşmazlık neticesinde cümlelerin öğeleriyle ilgili adlandırma ve tasnifler bazen şekil özelliklerine, bazen de öğeleri oluşturan kelime, kelime grupları ve eklerin işlevlerine göre yapılmıştır. Bu durum doğru sonuçlar vermediği gibi içinden çıkılmaz bir karışıklığa da neden olmuştur. Hâlbuki terimler adlandırılırken ve bunlarla ilgili tasnifler yapılırken hem şekil hem de işlev esas alınarak konuya kavramsal açıdan bakılırsa söz konusu karışıklık olmayacağı gibi terim adlandırmaları da daha doğru yapılabilir. Çünkü her ekin çeşitli işlevlerinin bulunması ve farklı eklerin aynı işlevde kullanılabilmesi, aynı türden kelime ve kelime gruplarının yüklemi farklı yönlerden, farklı kelime ve kelime gruplarının yüklemi aynı yönden tamamlayabilmesi, gramer terimlerinin ve bunların tasniflerinin hem işlev hem de şekil açısından yani kavramsal açıdan ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Başta cümle tahlilleri ve cümlelerin öğeleri olmak üzere tartışmalı dil bilgisi konuları kavramsal açıdan ele alınırsa bu konuda birçok anlaşmazlık kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu sebeple cümlelerin öğeleri, hem şekil hem de işlev açısından yani kavram esasına göre yeniden incelenmeli, cümlelerin öğelerinin sınırları ve özellikleri belirlenmelidir. Bu amaçla, bu çalışmada yapılan değerlendirmelerde kavramsal açıdan yaklaşım esas alınacaktır.

Özne konusunda önemli belki de en önemli anlaşmazlık konusu, özne türleri ve bunların adlandırılmasıdır. Araştırmacıların özne konusuna şekil açısından veya işlev açısından yaklaşımları çok fazla özne türünün ortaya çıkmasına neden olmuş, durum içinden çıkılmaz hâle gelmiştir. Aynı açıdan yaklaşan araştırmacıların arasında bile özne türlerini adlandırmada farklılıklar ortaya çıkmıştır: "Açıklayıcı özne", "açıklayıcıdan özne" vb. Bu karmaşa gramer terimlerinin belirlenmesinde sadece yapısal açıdan veya işlevsel açıdan yaklaşımın çözüm getirmeyeceğini göstermiş, bakış açısının hem işlevsel hem de yapısal açıdan yani kavramsal açıdan olması gerektiğini zorunlu hale getirmiştir. Bakış açısı kavramsal açıdan olduğu zaman bugün yaşanan kavram kargaşasının önemli bir kısmı kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Hamza Zülfikar "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması" adlı bildirisinde özne türleri ve bunların adlandırılması konusunu dile getirmiş, bu konuda yaşanan karışıklığa dikkat çekmiştir (Zülfikar, 1995:45). Zülfikar bu bildiriyle sadece özne türleri konusunu göndeme taşımamış, aynı zamanda söz dizimi araştırmacılarının dikkatlerini özne üzerine çekmiş ve özne üzerine yapılan araştırmaların artmasını sağlamıştır. Söz dizimi hakkındaki çalışmalarıyla bu konudaki sorunların çözülmesine katkı veren İbrahim Delice "Türkçe Sözdiziminde Özne" adlı çalışmasında öznenin tanımı, terimi ve türleri üzerinde durarak özne türleri diye ortaya atılan terimlerin önemli bir kısmının gereksiz olduğunu vurgulamıştır. Özne türlerini tek tek inceleyen ve çözüm önerileri sunan Delice, bu konuda terim birliğinin sağlanabilmesi için öncelikle özne ve türleri konusunda bir birliğe, bir uzlaşmaya gidilmesi gerektiği, bu sağlandığı takdirde bu konudaki gereksiz terimlerin özne türlerine bağlı olarak ortadan kalkacağını belirtir (Delice,1998:191-208). Özne hakkında yapılmış kapsamlı çalışmalardan biri de Erdoğan Boz'un danışmanlığında Alpaslan Ertürksoy tarafından yapılan

"Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne" adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır (Ertürksoy, 2005:1-64). Bu çalışma, özne hakkında yapılan çalışmalar hakkında toplu bilgi içermesi bakımından önemlidir.

Özne konusunda bir görüş/kabul birliği sağlanamamasının önemli sebeplerinden biri de bu konudaki araştırma veya değerlendirmelerde bir tutarlılık olmamasıdır. Özne hakkında yapılan araştırmalarda, değerlendirmelerin kendi içinde veya değerlendirmeler ile verilen örnekler arasında tutarsızlık bulunabilmektedir. Öznesiz cümleler olduğu kabul edilmesine rağmen sözde özneye yer verilebilmekte veya öznenin cümlede asıl/temel/zorunlu öge olduğu söylenebilmektedir. Yine özneler bulunduğu cümleye göre değil, genel yargılarla değerlendirilmektedir. Bu ve benzeri tutarsız yaklaşımlar özne konusundaki görüş/kabul birliği sağlanamamasının önündeki en önemli engelleri oluşturur. Öznelerin dönüşümlerle ortaya çıkan farklı cümlelerle karıştırılmadan bulunduğu cümlenin şartları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirten değerli hocam Mehmet Özmen, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunduğu "Özne Üzerine Düşünceler" adlı bildirisinde; her tasnifin kendi içinde tutarlı olması kaydıyla öznenin farklı bakış açılarıyla değişik şekillerde tasnif edilebilmesinin gerektiğini belirtir (Özmen, 2004:2334-2339).

Özne hakkındaki önemli sorunlardan biri de öznenin cümlenin asıl/temel/zorunlu ögesi olup olmadığı konusudur. Konuya geleneksel dilgisi açısından yaklaşan araştırmacılar öznenin cümlenin asıl/temel/zorunlu ögesi olduğunu savunurken bazı araştırmacılar öznenin cümlenin yardımcı ögesi olduğunu savunmaktadır. Bu konudaki araştırmalar çoğaldıkça öznenin cümlenin yardımcı ögesi olduğu fikrinin taraftarları çoğalmaktadır. Bu tartışma, özne hakkındaki fikir ayrılıklarının temelini oluşturan sorunların başında gelmektedir. Çünkü özne türlerinin adlandırılışı, özne yüklem ilişkisi, edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne olup olmadığı gibi sorunların temeli, öznenin cümlede asıl/temel/zorunlu öge olup olmadığı konusunda yatmaktadır. Bu yüzden bu sorunların çözülebilmesi için öncelikle öznenin cümlede asıl/temel/zorunlu öge olup olmadığı hususunda bir görüş/kabul birliğinin sağlanması gerekir. Bu görüş/kabul birliği sağlandığı takdirde başta edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne olup olmadığı olmak üzere özne yüklem ilişkisi, özne türlerinin adlandırılışı gibi özneye ilgili birçok sorun kendiliğinden çözülecektir. Böylece bu sorun kaynaklı özne türleri ve öznenin özellikleri konularında daha doğru değerlendirmeler yapılabilir.

Bu çalışmada hakkında çok farklı görüşler öne sürülen özne türleri konu alınmıştır. Giriş bölümünde özne türleri hakkındaki sorunlar tartışılmış, bazı dilcilerin bu sorunlar ile ilgili fikirleri verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle dilcilerin özne türleri için kullandığı terimler verilmiştir. Bu terimlerin tanımları ve örnekleri ile bunlar hakkındaki eleştiri ve farklı görüşler özetlenmiştir. Özne türleri ile ilgili terimlerin çoğunun öznenin özelliği olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Ondan sonra öznesiz cümleler tasnif edilerek incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde öznenin cümlede temel/asıl/zorunlu öge olmadığı kanaatine varılmıştır. Daha sonra açık özne ve gizli özne olmak üzere iki özne türü önerilmiştir. Bu türlerin özellikleri bu konuda çalışan dilcilerin örnekleriyle verilmiştir. Böylece özne türleri konusunda doğruluğuna inanılan bir görüşte birleşmeye katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

2. Türkçede Özne Türleri ve Özne İçin Kullanılan Terimler

Özne hakkındaki en büyük sorun olarak görülen özne türleri ve bunların adlandırılışı, birçok bilimsel araştırmaya konu olmasına rağmen henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu konuda bir türlü sağlanamayan görüş/kabul birliği özne ile ilgili diğer sorunların da çözülmesinin önünde büyük engel teşkil etmektedir. Bu alanda çalışan dilcilerce aynı mahiyetteki özne türlerine farklı terim adları verilmesi, farklı şekilde ifade edilen öznelerin ayrı özne türü olarak kabul edilmesi, fiil cümlelerinde fiil çatılarına göre özne belirlenmesi, konuya kavramsal açıdan yaklaşmak yerine yapısal veya işlevsel yaklaşılması, öznenin özelliklerinin tür olarak adlandırılması, öznesiz cümlelerde mantıkça özne aranması ve özneyi oluşturan kelime gruplarına göre özne türleri

belirlenmesi gibi çeşitli şekillerde özne türü belirlenmesi, konuyu içinden çıkılmaz hâle getirmiştir. Hâlbuki aşağıda görüleceği üzere farklı özne türlerine gerekçe olarak gösterilen hususların çoğu öznenin özellikleridir. Bu durum, dilciler tarafından öne sürülen özne türlerinin kendi örnekleriyle özetlenmesiyle daha iyi anlaşılacaktır.

Bugüne kadar gramer ve söz dizimi kitapları ile bilimsel araştırmalarda özne türleri için *gerçek özne*, *gerçekte kimse*, *gramerce özne*, *sözde özne*, *mantıkça özne*, *güçte kimse*, *mantıkça kimse*, *görünmez özne*, *görünür özne*, *örtülü özne*, *dolaylı özne*, *belirsiz özne*, *gizli özne*, *açık özne*, *ortak özne*, *açıklamalı özne*, *açıklayıcıdan özne*, *yinelenmiş özne*, *pekiştirilmiş özne*, *pekiştirmeli özne*, *kalıplaşmış özne*, *bağlaçlı özne*, *seslenmeli özne*, *kayan özne*, *bildirme koşacıyla özne*, *dönük kimse*, *karşılıklı kimse*, *ortaklaşa kimse*, *ettiren kimse*, *olduran kimse*, *yapıcı özne*, *etkileyici özne*, *etkisiz özne*, *etkilenen özne*, *imeceli özne*, *yaptırıcı özne*, *aracılı özne*, *baskıcı özne*, *zorlayıcı özne*, *deneyimci özne*, *eyleyici özne*, *anlatımsal özne*. olmak üzere 42 farklı terim kullanılmış, nitelik olarak *deneyimci* ve *eyleyici özne* dahil 25 farklı özne türü kullanılmıştır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

2.1. Açık Özne

Cümlede kelime ve kelime grubu şeklinde yer alan özneler için kullanılan bir terim olup *gizli özne* teriminin karşıtı olarak kullanılmıştır. *Gerçek özne* ve *sözde özneler* bu terimle ifade edilmiştir (Şimşek, 1987:81; Paçacıoğlu, 1987:101).

Sizler bu konuyu araştırınız.

Bebek emziği ağzından düşürdü.

İbrahim Delice bu özne türüne sadece özne demenin yeterli olduğunu, bunun için ayrıca *açık özne* terimini kullanmanın gereksiz olduğunu belirtir (Delice, 1998:195). Delice'ye katılan ve *açık özne* olan öznelerin aslında *gerçek özne* veya *sözde özne* olduklarını söyleyen Alpaslan Ertürksoy, bu özne türünü ayrı bir özne türüyle tanımlamanın yararının olmadığını belirtir (Ertürksoy, 2005:25).

Bu özne türü; cümlede kelime, kelime grubu şeklinde yer alan veya yüklemdeki kişi ekinden anlaşılan özne türleri için uygun bir terimdir. İçlem -kaplam açısından da uygun olan bu terim cümlede kelime, kelime grubu şeklinde yer alan veya yüklemdeki kişi ekinden anlaşılan özne türleri için kullanılabilir.

2.2. Açıklayıcı Özne

Özne ile aynı cümlede bulunan özneyi vurgulayan, daha belirgin hale getiren, niteleyen veya pekiştiren ve kendisi de özne görevinde olan ara sözler için kullanılan özne türüdür (Dizdaroğlu, 1976:43; Şimşek, 1987:83; Korkmaz, 2003:5).

İki ihtiyar, **Behlül Efendi'yle Raşit Efendi**, Yusufpaşa semtinin ileri gelenlerindendi.

O ilk yara, **kalbimizin ilk yarası**, her şeye rağmen daima sızlamayacak mı?

Bir sarıklı hoca, **Said Molla**, İngiliz karargahı kapılarında curnal verme nöbeti bekliyordu.

Vecihe Hatiboğlu bu türe *açıklayıcıdan özne* demektedir (Hatipoğlu, 1982:119). İbrahim Delice, cümlelerin doğal yapısında olmayan bu tüden ara sözleri dilbilgisel bir kategori içinde *özne* olarak düşünmenin gereksiz olduğunu söyleyerek bunları *cümle dışı unsur* olarak değerlendirmenin yerinde olacağını belirtir (Delice, 1998:195). Alpaslan Ertürksoy, bu özne türünü, ayrı bir tür olarak değil, öznenin bir özelliği olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını belirtir (Ertürksoy, 2005:29).

Ertürksöy'un bu özne türü hakkındaki tespiti doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.3. Bağlaçlı Özne

Öznesi bağlama grubundan oluşan cümlelerin öznesi için kullanılan bir terim olup Veciye Hatipoğlu tarafından kullanılmıştır (Hatipoğlu, 1982:119).

Hem Ali hem babası bu işe razı değildi.

Aysun ve Pınar bugünkü yarışmada dereceye girdiler.

Ne yiyecek bir lokma ekmek ne de içecek bir damla su kalmış.

Zikri Turan, özneyi oluşturan söz varlığı durumundaki kelime, tamlama gibi unsurların anlamına ve kendi iç yapısına göre bir tasnifin sayısız özne türü doğuracağını söyleyerek *belirsiz, açıklayıcıdan, ikilemeli özne* gibi özne türlerinin tanımsız olduğunu söyler (Turan, 1999:73-85). İsimlerden oluşturulan hemen her tür kelime grubu cümlede özne olabileceği için böyle bir özne türünü kabul etmenin her tür kelime grubuna göre değişik özne türü belirlemek gereğini ortaya çıkaracağını belirten İbrahim Delice, bu türü, özneyi oluşturan kelime grupları içinde göstermek gerektiği aksi halde özneyi oluşturan her kelime grubunun ayrı bir özne türü olacağını ve bu konuda var olan karmaşıklığın daha da artacağını söyler (Delice, 1998:196). Alpaslan Ertürksöy da bu görüşe katılmaktadır (Ertürksöy, 2005:30).

Delice ve Ertürksöy'un bu özne türü hakkındaki tespitleri doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.4. Belirsiz Özne

Yüklemi gereklilik kipinin genel anlamlı 3. kişi çekiminden oluşan cümlelerin öznelere ile edilgen fiil kullanılmadan etken fiillerle belirtilmek istenmeyen özneler *belirsiz özne* olarak adlandırılmaktadır. Öznenin belirtilmesinin gerekli görülmediği kalıp ifadelerin öznelere de bu türe dahil edilir (Şimşek, 1987:84; Hatipoğlu, 1982:118; Koç, 1996:475; Korkmaz, 2003:39). Bu özne çeşidini Tahir Kahraman "*mantıkça özne*" terimiyle karşılar (Kahraman, 1996:182).

Geçmiş olsun.

Afiyet olsun.

1931 yılının ilk haftalarıydı.

Efendim, tütün tabakasını ortada bırakmaya gelmiyor.

Bundan bana ne.

Sağlık olsun.

Yazıklar olsun.

Nurettin Koç geçişsiz edilgen yapıları cümlelerle gereklilik kipiyle kurulmuş cümlelerin öznelere de *belirsiz özne* türüne dâhil etmektedir (Koç, 1996:475). Mehmet Özmen de bu görüşe katılmaktadır (Özmen, 2004: 2332).

Her gün aynı saatte yatılıp aynı saatte kalkılacak.

İyi düşünmeli, sonra bir sonuca varmalı.

Turkish Studies

Bu özne türünün sözdiziminde var olan bir kategorinin adlandırılması anlamına geldiğini ve kesinlikle gözardı edilmemesi gerektiğini söyleyen İbrahim Delice, bu yapının Türkçenin kullanıcılarına 'özne'yi doğrudan doğruya söylememe imkânı verdiğinin de bir göstergesi olduğunu belirtir. Ayrıca öznenin cümlenin temel unsuru olmadığı için örtük bir şekilde de zikredilebildiğini, bir bakıma gizlendiğini, bu nedenle cümlede bu şekilde verilen öznelerin 'gizli özne' terimiyle adlandırılmasını savunur (Delice, 1998:196).

Cümlenin öznesiz olabileceğine dikkat çeken Ertürksoy, konunun anlaşılır olması, öznenin cümlede daha iyi tespit edilebilmesi için belirsiz öznenin bir tür olarak değil, öznesiz anlatımlar arasında değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (Ertürksoy, 2005:24).

Öznesiz cümleler olduğuna göre özne cümlede temel/asıl/zorunlu öge değildir. Bu sebeple bu özne türü dayanaksızdır.

2.5. Bildirme Koşacıyla Özne

Genellikle "bir" kelimesiyle başlayan ve "+DİR" bildirme ekini alan, kendileri de cümle niteliğinde olan cümlede özne görevi gören öznelerdir. Vecihe Hatipoğlu'nun kullandığı bir özne türüdür (Hatipoğlu, 1982:120).

Bir yağmurdur başladı.

Bir kahkahadır koptu.

Bir sıcaktır ortalığı kasıp kavuruyor.

Bu özne türünün ayrı bir tür olarak ele alınmaması gerektiğini söyleyen Alpaslan Ertürksoy, bu türün öznenin özellikleri içinde değerlendirilmesini söyler (Ertürksoy, 2005:33).

Bu tür yapılarında /-DİR/ bildirme ekinin pekiştirme amaçlı kullanıldığını söyleyen İbrahim Delice, bu nedenle bu tür öznelere diğer pekiştirme amaçlı kullanılan unsurları da dâhil ederek, bunların *pekiştirmeli özne* terimiyle karşılanması gerektiğini belirtir (Delice, 1998:197).

Ertürksoy'un bu özne türü hakkındaki tespiti doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.6. Birinci ve İkinci Kişi Özneler

Vecihe Hatiboğlu tarafından kullanılan, çekimli fiillerde veya zamirlerde konuşan ya da konuşanları oluşturan birinci kişi ile dinleyen ya da dinleyenleri oluşturan ikinci kişiden oluşan özne türüdür (Hatipoğlu, 1982:111).

(Ben)Annemin neden böyle öğütlerde bulunduğunu çok daha sonraları anlayabildim.

(Sen) Yarının adamı olmak istiyorsan çok çalışmalısın.

Bu özne türünün doğrudan doğruya *özne* terimi ile değerlendirilmesi gerektiğini belirten İbrahim Delice, aksi hâlde bundan başka şahıslara bağlı olarak da pek çok özne türü belirlemek gerekebileceğini söyler (Delice, 1998:197).

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.7. Dönük Kimse

Yüklemi dönüşlü fiillerden oluşan cümlelerin öznelerini Tahsin Banguoğlu *dönük kimse* olarak adlandırmıştır. Bu bir *gerçek kimse* olmakla birlikte üzerinde ikinci bir işleyiş taşıdığı için *dönük kimse* olarak adlandırılmıştır (Banguoğlu, 1995:544). Banguoğlu ile benzer bir özne tasnifi yapan Bolulu bu tür özneleri *etkilenen özne* olarak adlandırmaktadır (Bolulu, 1992:46-52).

Maymunlar durmadan kaşınıyorlardı.

Aliler yeni evlerine sonunda taşınabildiler.

Ayşe hanım elbiselerini giyindi.

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.8. Ettiren Kimse

Yüklemi ettirgen fiillerden oluşan cümlelerin öznelerini Tahsin Banguoğlu *ettiren kimse* olarak adlandırmıştır. Yüklem zorunlu olarak geçişli fakat *gramerce kimse (üst kimse)* doğrudan doğruya kılıcı olmadığından *mantıkça kimse (alt kimse)*yi gerekli kıldığı için *ettiren kimse* olarak adlandırılmıştır (Banguoğlu, 1995:544).

Turgut mimara bir plân çizdirmiş.

Bu cümlede “Turgut” *üst kimse* “mimar” *alt kimsedir*.

Öğretmen kitaptaki şiiri öğrencilere ezberletmiş.

Osman Bolulu, Banguoğlu'nun *ettiren kimse* terimini üç farklı terimle ifade etmiştir. Bunlardan ettirgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesine *aracılı özne*, ikinci dereceden ettirgen fiillerin öznesine *baskıcı özne*, üçüncü dereceden ettirgen fiillerin öznesine de *zorlayıcı özne* adını verir (Bolulu, 1992:46-52).

Anne çocuğa ilaç içirdi. (*Aracılı özne*)

Anne çocuğa ekmek aldırttı. (*Baskıcı özne*)

Anne çocuğa ilacı içirttirdi. (*Zorlayıcı özne*)

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.9. Gerçek Özne

Yüklemi isim soylu veya etken çatılı fiil olan cümlelerdeki özne olarak tanımlanır (Dizdaroğlu, 1976:40; Şimşek, 1987:78; Hatipoğlu, 1982:116; Ediskun, 1999:333; Koç, 1996:473; Bozkurt, 1995:253; Hengirmen, 1998:327; Paçacıoğlu, 1987:101; Kahraman, 1996:176).

Ahmet Vefik Paşa, ilme alimlerinin değil de, sanatkarların hazzıyla iştirak edermiş.

Geceki ümitsizliğim, sabahleyin sokağa çıkar çıkmaz daha da arttı.

Ak akçe kara gün içindir.

Şiddetli fırtına gece kulübenin kapısını uçurmuş.

Yazar öğrencilerine kitaplarını imzaladı.

İdareciler toplantıda fikirlerini savundular.

Serap kapıyı açtı.

Biz, kanlar pahasına bu ülkeyi kurtardık.

Vecihe Hatiboğlu bu özne türünü *özne* olarak adlandırır (Hatipoğlu, 1982:116). Burhan Paçacıoğlu, yüklem karşılığı iş, oluş ve hareketi bizzat yapan özneleri *gerçek özne* diye tanımlar (Paçacıoğlu, 1987:171). Recep Toparlı, isim cümleleriyle, yüklemi etken çatılı fiil cümlelerinde bulunan özneleri *gerçek özne* diye tanımlar (Toparlı, 1996:105).

Zeynep Korkmaz, *gerçek özne* terimini: "Edilgen fiillerle kurulmuş olan cümlelerde açıkça söylenmediği için örtülü kalan, ancak, mantık yoluyla bilinen ve işi yapan" şeklinde tanımladığı '*mantıkça özne*' yerine kullanmıştır (Korkmaz, 2003:71). Zeynep Korkmaz'ın *gerçek özne* olarak tanımladığı özne '*dolaylı özne*'dir.

Rasim Şimşek *gizli özne* diye adlandırılan türün aslında *gerçek özne* olduğunu söyler (Şimşek, 1987:78). Mazhar Kükey *gerçek özneye*; işi yapan özne yani *yapıcı özne* adını vererek etken, işteş ve dönüşlü fiillerde veya fiilimsilerde bu tür özne bulunduğunu söyler (Kükey, 1975:81). Tahsin Banguoğlu, yalın görünüşlü geçişli ve geçişsiz fiillerin uyuşturduğunu söylediği bu özne türünü *gerçekte kimse* terimiyle adlandırır (Banguoğlu, 1995:544). Osman Bolulu bu özne türünü üçe ayırarak adlandırır: Çatı eki almamış nesnesi olmayan yüklemelerin öznesine *yapıcı özne*; çatı eki almamış nesnesi olan yüklemelerin öznesine *etkileyici özne*; çatı eki almamış geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesine *etkisiz özne* demektedir (Bolulu, 1992:46-52).

Sabahtan akşama kadar gezdim. (*Yapıcı özne*)

Ali kitap okuyor. (*Etkileyici özne*)

Ali denizde yüzdü. (*Etkisiz özne*)

Gereksiz yere özne türlerini çoğaltmanın yersiz olduğunu söyleyen İbrahim Delice, bu özne türüne sadece *özne* demenin yeterli olacağını savunur (Delice, 1998: 199).

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.10. Gizli Özne

Kelime veya kelime grubu halinde cümlede yer almayan ancak yüklemi oluşturan çekimli fiillere eklenen kişi eklerinden anlaşılan özneye denir (Karahan, 1999: 50; Şimşek, 1987:81; Paçacıoğlu, 1987:101).

(Ben) Size buna dair ne yazabilirim ve ne söyleyebilirim.

(Biz) Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik.

(O) Ellerini bana uzattı.

(Siz)Yazılı kağıtlarını yıl sonunda idareye teslim edeceksiniz.

Cümlenin kurucularından olan, olmazsa olmaz özelliği taşıyan öznenin yüklemdeki kişi ekiyle gösterilen özne olduğunu söyleyen Kerime Üstünova, Türkçede özne atma eğiliminin olduğunu, 1. ve 2. kişi zamirlerinden oluşan öznelerin çoğu kez düştüğünü vurgular. Üstünova'ya göre asıl unsur olan özne sadece yüklemdeki kişi ekidir, baştaki özne sözcüksel tekrardır, söylenmese de olur. Vurgulama isteğine göre söylenir veya söylenmez (Üstünova, 2000: 489-497).

Cümlenin fiili yapan kişisi ile ilgili biri asıl biri yardımcı iki unsurunun bulunduğunu ileri sürerek asıl unsurun yüklemde bulunan kişi ekiyle temsil edildiğini; bunun *yüklet* ya da *fail* terimleriyle karşılanması gerektiğini söyleyen Zikri Turan, öznenin kimliğinin ise cümlede işi yapan kişi değil; cümlede işi yapan kişiyi lüzumu halinde açıklayan, niteleyen, belirten yardımcı unsur kimliği olduğunu, bu yardımcı unsurun da *özne* terimiyle karşılanması gerektiğini belirtir (Turan, 1999:80-81).

Leylâ Karahan bur tür öznedeki gizliliğin anlamca değil, şekilce bir gizlilik olduğunu belirtir (Karahan, 1999:50). Karahan "Türkçede Söz Dizimi" adlı kitabının 2004 yılı baskısında bu özne çeşidini *gizli özne* şeklinde değerlendirmemektedir (Karahan, 2004: 20). Yüklemdeki kişi ekinden yola çıkarak tespit edilen bu tür öznenin gereksiz olduğunu ileri süren İbrahim Delice, asıl gizliliğin *belirsiz özne* için kullanılması gerektiğini söyler (Delice, 1998:200). Bu tür özneyi *gizli*

özne olarak kabul etmeyen Alpaslan Ertürksoy, bu hususu *gerçek öznenin* özelliklerinden biri olarak görür (Ertürksoy, 2005:27) .

Bu *özne* türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir. Bu tür *özne* şekilce gizli olsa da anlamca gizli değildir. Bilakis varlığını baskın bir şekilde hissettirir. Bu yüzden bu tür *gizli özne* değil, *açık özne*dir.

2.11. Gramerce Özne

Yüklemi edilgen fiillerden oluşan cümlelerde fiildeki iş oluş ve hareketi yapan "tarafından, yüzünden, etkisiyle, nedeniyle, dolayısıyla, vasıtasıyla" gibi kelimeler veya +CA/+DAn eki sayesinde verilen bu türe *örtülü özne* denir. Ancak aslında bu yapının tamamı cümlede zarf tümleci görevindedir (Dizdaroğlu, 1976:41; Şimşek, 1987:79; Hatipoğlu, 1982:117; Koç, 2003:474). Zeynep Korkmaz bu *özne* türünü *gerçek özne*, *görünmez özne* terimleriyle (Korkmaz, 2003:104), Ahmet Topaloğlu, *mantıkça özne* (Topaloğlu, 1989:80), Tahir Kahraman *gramerce özne* terimiyle (Kahraman, 1996:181), Tahsin Banguoğlu da *mantıkça kimse/güçte kimse* terimiyle adlandırmıştır (Banguoğlu,1995:526).

Kar yüzünden yollar kapandı.

Kapı **çocuklar** tarafından kırıldı.

Nitekim Fatih Divanı, **Edebiyat Fakültesince ve Tarih Kurumu'nca** hazırlanmaktadır.

Sel tehlikesi **belediye** tarafından önlendi.

Ağaçtaki kaysılar **yabancılar** tarafından toplanmış.

Mehmet Özmen, cümlede fiilin gerçekleşmesiyle ilgisi olan zarf tümlecinin veya dolaylı tümlecini bulunabileceğini ve bu zarf tümleçlerinin ve dolaylı tümleçlerin altında *özne* aranmaması gerektiğini söyler (Özmen, 2004:2336). Abdurrahman Tariktaroğlu, *örtülü özne* olarak gösterilen öznelerin birer *gerçek özne* olduğunu söyler (Tariktaroğlu, 1996: 194). İbrahim Delice ise bu tür cümlelerde dolaylı anlatım olduğundan bu cümlelerdeki özneleri *dolaylı özne* şeklinde adlandırmanın doğru olacağını söyler (Delice, 1998:201). Alpaslan Ertürksoy, bu tür öznelerin ayrı bir *özne* türü olarak değil sözde *özne* terimi kapsamında ele alınması gerektiğini belirtir (Ertürksoy, 2005:23).

Bu *özne* türünün içinde yer aldığı yapının tamamı *zarf tümlecidir*. *Özne* bellidir ve zarf tümleci içinde gizlenmiştir. Bu yüzden bu türü *gizli özne* olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Türkçe bir cümlede bir kelime veya kelime grubu ancak bir öge olabilir. Yani bir kelime veya kelime grubu hem *zarf tümleci* hem de *özne* olamaz. Bu sebeple bu yapının tamamı *zarf tümlecidir*. Kelime grupları cümlede bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğinden bu tür cümlelerin *öznesi* gizlidir ve gösterilmez.

2.12. Kalıplaşmış Özne

Öznenin "bu" işaret zamiri ile kalıplaşarak kullanıldığı *özne* türü olup Hikmet Dizdaroğlu tarafından kullanılmıştır (Dizdaroğlu, 1976:43).

Çakal bu, şaka mı, fırsat gözler.

Hacı Ömer Şakir Bey'dir bu, huyundandır, aldırma, ileri geri konuşur, babasıdır.

Alpaslan Ertürksoy, bu şekildeki özneleri, ayrı bir tür olarak değil, vurgulu söylenen özneler olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir (Ertürksoy, 2005:30).

Ertürksoy'un bu özne türü hakkındaki tespiti doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.13. Karşılıklı Kimseler

Yüklemi işteş çatılı fiillerden oluşan cümlelerde karşılıklı yapılması gerekenler birden çok kişi tarafından gerçekleştirilir. Bu tür cümlelerdeki birden çok kişiden oluşan özneler Tahsin Banguoğlu tarafından *karşılıklı kimseler* olarak adlandırılmıştır. Banguoğlu'ya göre bu türde zorunlu olarak iki tarafın bulunur ve bu kimseler *gerçek kimse* olmakla birlikte ikinci bir işleyiş taşırlar. Etkilerini birbirleri üzerinde gösterirler (Banguoğlu, 1995:544). Osman Bolulu, bu tür özneleri *imeceli özne* olarak adlandırır (Bolulu, 1992:46-52).

Ana kız adeta dövüştüler.

Gelinle güvey okuldan tanışmışlar.

Askerden sonra **iki arkadaş** yıllar sonra İstanbul'da karşılaştılar.

Gürültüyü duyan halk pencerelere koştu.

Bu türün özne-yüklem uyumundan dolayı öznenin çokluk olması ile ilgili olduğunu söyleyen İbrahim Delice, yüklemi işteş çatılı olan fiil cümlesinde öznenin ister istemez çokluk yapıda kurulacağını, bu nedenle bu yapıyı ayrıca tür olarak adlandırmanın gereksiz olduğunu belirtir (Delice:1998:202).

Delice'nin bu özne türü hakkındaki tespiti doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.14. Kayan Özne

Sıralı veya bağlı birleşik cümlelerde art arda sıralanmış cümlelerin bir veya birkaçından sonra kullanılan herhangi bir işaret zamiri, bu cümlelerin yerini tutacak şekilde, sonraki cümlede özne olarak kullanılırsa buna *kayan özne* denir. Bu zamirin tam olarak neyin yerini tuttuğu belirgin olmadığı için Hatipoğlu buna *kayan özne* adını verir (Hatipoğlu,1982:119).

Kardeşim bana bir mektup gönderdi, **o** beni çok sevindirdi.

İstanbul'a gittim, gezip dolaştım, **bu** beni çok memnun etti.

Fatih, İstanbul'u sonunda fethetti, **bu** Avrupa'nın hiç hoşuna gitmedi.

Yazılılardan hep yüz alırdım, sosyal etkinliklere hep katılırdım; ama **bunlar**, hakkımdaki kötü intibam değişmesine yetmedi.

İbrahim Delice yapı bakımından ikinci cümlelerin öznesi durumunda olan bu tür öznelerin sadece *özne* terimiyle karşılanmasının yeterli olacağını vurgular (Delice, 1998:195). Alpaslan Ertürksoy da bu görüşe katılmaktadır (Ertürksoy, 2005:32).

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.15. Mantıkça Özne

Yüklemi geçişsiz edilgen fiillerden oluşan cümlelerde gerçek *özne* ve *sözde özne* bulunmadığından bu tür cümlelerin mantık yoluyla bulunabilen öznesine *mantıkça özne* denir (Şimşek, 1987:80; Kahraman, 1996:180). Ahmet Topaloğlu, *mantıkça özne* terimiyle *gizli özne* türünü ifade etmiştir (Topaloğlu, 1989:80).

Ona gidilirken hâlâ bu yoldan **geçilir**.

Beleş atın dişine **bakılmaz**.

Oraya ancak üç saatte **ulaşılabilir**.

Bu tür öznenin sadece geçişsiz edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde değil, geçişli edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde de bulunduğunu söyleyen Tahir Kahraman, ayrıca ettirgen çatılı yüklemelerin bulunduğu cümlelerdeki +A'lı tümleçlerin ve oldurgan çatılı yüklemelerin bulunduğu cümlelerdeki nesnelere *mantıkça özne* olduğunu ileri sürer (Kahraman, 1996:181).

(tartışmacılarca) **Bütün bunlar** belki de tartışılabilirdi.

Bakkal içeri girince **onu** yatağının kenarına oturtur.

Ahir vaktinde **kocamı** hapisane köşelerinde öldürdünüz de **ölüsünü** bana mı kaldırtacaksınız.

Bu tür cümlelerdeki *düz tümleç* ve *dolaylı tümleçleri özne* olarak göstermenin gereksiz olduğunu söyleyen Alpaslan Ertürksoy, bu tür yapıların özne türü olarak değil, öznesiz anlatımlar içinde ele alınması gerektiğini belirtir (Ertürksoy, 2005:25).

Hikmet Dizdaroğlu, Leyla Karahan, Neşe Atabay ve arkadaşları ile Mazhar Kükey geçişsiz edilgen (meçhul çatılı) fiillerin yüklem olduğu cümlelerdeki özneleri, özne türü olarak görmemektedirler. Bu tür cümleleri öznesiz cümleye örnek olarak göstermektedirler (Dizdaroğlu, 1976: 41; Karahan, 1993:50; Kükey, 1975:86; Atabay, Özel, Çam, 1981:32).

Öznesiz cümleler olduğuna göre özne cümlede temel/asıl/zorunlu değildir. Bu sebeple bu özne türü dayanaksızdır.

2.16. Olduran Kimse

Yüklemi oldurgan çatılı fiillerden oluşan cümlelerdeki öznelere *olduran kimse* denir. Tahsin Banguoğlu *olduran kimseyi*: "Olduran görünüşteki fiil yüklem olduğunda *olduran kimse* ile uyulaşır. *Ettiren kimseden* farkı *alt kimsenin* gerçek nesne olmasıdır. *Üst kimse* de sebep olan anlamına gelir." şeklinde ifade eder (Banguoğlu, 1995:545). Osman Bolulu bu tür özneleri *yaptırıcı özne* olarak adlandırmaktadır (Bolulu, 1992:46-52).

Sandalcı bizi karşıya geçirdi.

Suna misafiri gezdirmeli.

Radio Televizyon Üst Kurulu, toplum ahlakını sarsan bir takım yayınları sona erdirdi.

İbrahim Delice, Tahsin Banguoğlu'nun fiil çatılarını esas alarak ortaya koyduğu özne türlerinin tamamını gereksiz kategorilendirme şeklinde düşünmüş ve bunların sadece *özne* terimiyle karşılanması gerektiğini vurgulamıştır (Delice, 1998:197-204). Delice'nin bu görüşlerine katılan Alpaslan Ertürksoy, terim çokluğuna yol açmaması için Banguoğlu'nun ortaya koyduğu bu çeşitleri *gerçek özne* olarak kabul etmeyi uygun bulur (Ertürksoy, 2005:35).

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.17. Ortak Özne

Bağlı veya bağımlı sıralı birleşik cümlelerde yüklemelerin ortak yaparı veya olanı olarak yer alan öznelerdir (Dizdaroğlu, 1976:42; Şimşek, 1987:82; Hatipoğlu, 1982:118; Bozkurt, 1995:254; Korkmaz, 2003:164).

Asker başını çevirdi,(asker) işi anladı ve (asker) yere atladı.

Uçak bir kere virile girdi mi düzeltilemez, (uçak) toprağa çakılı kalırmış.

Subay atına atladı ve (subay) kışlasına gitti.

(Ben) Atımı sürüp kapıdan içeri giremedim, (ben)onu daha yakından göremedim, (ben) öpüp sevedim.

Bu konunun daha çok cümle birleşmeleriyle ilgili olduğunu söyleyen İbrahim Delice, bu durumu özne türü olarak değil de belki, cümle birleşmelerinin bir kuralı olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını belirtir (Delice, 1998:203-204). Alpaslan Ertürksoy, *ortak özne* olarak gösterilen bu öznelerin ya *gerçek özne* ya da *sözde özne* olduğunu, bu yüzden bunların öznenin özellikleri içinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler (Ertürksoy, 2005:28).

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.18. Ortaklaşa Kimse

Birliktelik anlamı taşıyan işteş çatılı fiillerin yüklem olduğu cümlelerde yüklemdeki iş, oluş ve hareket karşılıklı kimseyle değil *ortaklaşa kimselerle* gerçekleştirilirler. Bu tür cümlelerin öznesi Tahsin Banguoğlu tarafından *ortaklaşa kimse* diye adlandırılmıştır (Banguoğlu,1995:545). Osman Bolulu bu tür özneleri *imeceli özne* olarak adlandırır (Bolulu, 1992:46-52).

Köylüler uzaktan bağışıyorlardı.

Cami avlularında **güvercinler** uçuşur.

Sallantı sonrasında **insanlar** sağa sola kaçıştı.

Gürültüyü duyan halk pencerelere koştu.

Bu tür öznenin fiil cümlelerinde yüklemi oluşturan fiilin çatısıyla ilgili olduğunu söyleyen İbrahim Delice, işteş çatılı fiillerde özne, ister istemez iki veya daha fazla kişiyi gerektirdiği için bu yapıyı da ayrıca adlandırmanın gereksiz olduğunu belirtir (Delice, 1998:204).

Delice'nin bu özne türü hakkındaki tespiti doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.19. Pekiştirilmiş Özne

Öznenin dönüşlülük zamiri veya birtakım bağlaçlarla pekiştirilmiş şekline verilen addır (Dizdaroğlu, 1976:44; Şimşek,1987:83; Korkmaz, 2003:174). Vecihe Hatipoğlu bu özne türünü *pekiştirmeli özne* olarak adlandırmıştır (Hatipoğlu, 1982:118).

Ben de tarih okudum.

Ben kendim kendi gücümü bilmezdim.

Gelip gelmeyeceğinizi **kendiniz** bildiriniz.

Bu soruyu **sen bile** çözebilirsin.

Davet etseydik **o da** gelebilirdi.

İbrahim Delice, bu tür ile beraber *bildirme koşacıyla özneyi* de *pekiştirmeli özne* diye adlandırmak gerektiğini belirtirken (Delice, 1998:204) Alpaslan Ertürksoy, bu özne türünü ayrı bir tür olarak değil, öznenin özellikleri içinde ele alınması gereken bir konu olarak düşünülmesi gerektiğini söyler (Ertürksoy, 2005:30).

Ertürksoy'un bu özne türü hakkındaki tespiti doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

Turkish Studies

2.20. Seslenmeli Özne

Cümlede yüklemdeki eklerden tespit edilebilen öznenen başka, özne görevinde kullanılan seslenmeler ve hitaplar *seslenmeli özne* olarak adlandırılır (Hatipoğlu, 1982:119; Dizdaroğlu,1976:42).

Türk; öğün, çalış, güven.

Vatandaş, Türkçe konuş.

Ey vuslat! O aşıları efsununa ram et!

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın.

Kızım, bu söylediklerimi iyi dinle.

Hikmet Dizdaroğlu, bu tür öznelerin bazılarını *seslenmeli tümleş* olarak kabul eder (Dizdaroğlu,1982: 43).

Gençler, bütün ümmid-i vatan sizdedir.

Zikri Turan da hitap unsurlarının tereddütsüz *özne* olduğunu ileri sürer. “**Sen** benimle geleceksin.” cümlesindeki "sen" ve “**Ahmet** benimle geleceksin.” cümlesindeki "Ahmet" in; “**Hey!** Nereye gidiyorsun?” cümlesindeki "hey" in “**Sen** nereye gidiyorsun?”daki "sen" le aynı olduğunu söyler (Turan, 1999:42).

Cümlelerde özneyi kuvvetlendirmek için söylenen hitapların *bağımsız tümleş* değil, *özne* olduğunu söyleyen Mehmet Özmen, bu tür öznelerin sadece "sen" zamirini cümlede daha vurgulu hale getirmek için kullanıldığını belirtir (Özmen, 2004:2338).

Daha çok böyle köprülerden geçersin çok! **Cahit Külebi!**

Leyla Karahan, Haydar Ediskun ve İbrahim Delice hitap unsurlarını yüklemle bağlanmadıkları için özne saymamakta; onları *cümle dışı unsur* olarak görmektedir (Karahan, 1993:51; Ediskun, 1999:332; Delice, 1998: 205). Hitap unsurlarının ya *özne* ya da özneyi vurgulayan unsur olduklarının açık olduğunu söyleyen Alpaslan Ertürksoy, bu sebeple bunları ayrı bir özne türü olarak ele alınmaması gerektiğini söyler (Ertürksoy, 2005:32).

Hitap unsurları özneye doğrudan bağlanmadığı için yani özneye sorulan sorulara cevap vermediği için *bağımsız tümleş* görevindedir. Bu sebeple bunlar özne türü olarak değerlendirilemez.

2.21. Sözde Özne

Yüklemi edilgen çatılı fiillerden oluşan cümlelerde fiildeki iş, oluş ve hareketin kim tarafından yapıldığı belli olmadığı için yani *özne* belli olmadığı için bu tür cümlelerin *düz tümleş* cümlelerine *sözde özne* denir (Dizdaroğlu, 1976:4; Şimşek, 1987:80; Hatipoğlu, 1982:117; Ediskun, 1999:333; Koç, 1996:473; Bozkurt, 1995:253; Hengirmen, 1998:327; Paçacıoğlu, 1987:101). *Sözde özne* terimi yerine Ahmet Topaloğlu *gramerce özne* (Topaloğlu, 1989:80); Zeynep Korkmaz, *görünür özne* veya *gramerce özne* terimini kullanmaktadır (Korkmaz, 2003a: 109). Tahir Kahraman, bu özne türünü *anlatımca özne* terimiyle adlandırır. Ayrıca ettirgen ve oldurgan fiillerin yüklem olduğu cümlelerde de bu öznenin yer aldığını söyler (Kahraman, 1996:178). Tahsin Banguoğlu bu özne türünü *güçte kimse* olarak adlandırır (Banguoğlu, 544). Osman Bolulu ise, bu tür özneleri *öznesizlik* olarak adlandırır (Bolulu, 1992:46-52).

İbrahim paşa sarayı yıkılmamalıdır.

Toplantıda **çeşitli konular** tartışıldı.

Büyüklüğü, kahramanlığı bilinirdi.

Bütün gece yağın karın kapadığı yollar nihayet açıldı.

Ekmeğin son lokmasını masada bırakan kişi hem ayıplanır hem uyarılır.

Kapı açıldı.

Yollar asfaltlandı.

Abdurrahman Tariktaroğlu, geçişli ve geçişsiz edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne olmadığını, bu cümlelerdeki öznenin gizli olduğunu söyler (Tariktaroğlu, 1996:192-194). Geçişli veya geçişsiz edilgen çatılı fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne bulunmadığını söyleyen Neşe Atabay ve arkadaşları, fiili gerçekleştirenin açıkça belli olmadığı durumlarda düz tümlecini *sözde özne* olarak adlandırılmaması gerektiği, bunların öznesi olmayan cümleler olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedirler (Atabay, Özel, Çam, 1998: 32).

Öznenin cümlede muhakkak yapıcı ve kılıcı özellik taşımasının gerekmediğini savunan Mehmet Özmen, *sözde özne*ye sahip cümlelerin *gerçek özne*ye sahip cümlelere göre değerlendirildikten sonra *sözde özne*nin tespit edildiğine değinir ve bunun bir çelişki doğurduğunu söyler. “Çiftçi tarlayı sürdü.” cümlesindeki *özne* olan "çiftçi"yi *gerçek özne* kabul edip “Tarla sürüldü.” cümlesindeki "tarla"yı *sözde özne* kabul eden bir görüşün ; “Değirmen taşı durmadan dönüyor.” cümlesindeki "değirmen taşı"nın neden *sözde özne* olarak kabul etmediğini söyler ve bu mantıkla hareket edilirse "tarla" ve "değirmen taşı" arasında bir fark olmadığını belirtir (Özmen, 2004: 2334).

Edilgen yapı fiiller cümledeki yüklemine oluşturduğunda özne zikredildiğini söyleyen İbrahim Delice, cümlede düz tümleş *sözde özne* olarak adlandırıldığında durumun daha karmaşık hâle getirilmiş olacağını belirtir (Delice, 1998:205-206). Alpaslan Ertürksoy, bu tür cümlelerde işi yapan yerine işten etkilenenin öne çıktığını, öne çıkan düz tümlecini *sözde özne* olarak adlandırılması gerektiğini savunur (Ertürksoy, 2005:22).

Öznesiz cümleler olduğuna göre özne cümlede temel/asıl/zorunlu değildir. Bu tür cümlelerde *özne* olmadığından bu cümlelerin *düz tümlecini özne* olarak değerlendirmenin de gereği yoktur. Bu sebeple bu özne türü dayanaklıdır.

2.22. Üçüncü Kişi

Çekimli fiillerde veya zamirlerde hakkında konuşulan ya da konuşulanlar şeklinde tanımlanan özneler için Vecihe Hatipoğlu tarafından kullanılan bir özne türüdür (Hatipoğlu, 1982:115-116).

Atatürk savaşlarla ülkeyi kurtardıktan sonra, devrimlerle de ulusu yüceltti.

Fatih, çok genç yaşta İstanbul'u aldı.

İbrahim Delice, şahıslara göre özne belirlemenin anlaşılabilir olması gereken gramer kategorilerini daha karmaşık hâle getireceğini söyleyerek bunların kullanılmaması gerektiğini belirtir (Delice, 1998:206).

Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2.23. Yinelenmiş Özne

Olduğu gibi veya açıklayıcı bir kalıba girerek yinelenen özne türüne Hikmet Dizdaroğlu tarafından verilen addır (Dizdaroğlu, 1976:44).

Yıllar, yıllar geçti.

Zavallı anam, karayazılı anam, kadersiz anam, nasıl kapanırdı üstümüze alıcı bir kuş gibi.

Alpaslan Ertürksoy, öznenin pekiştirilmesi, vurgulu hâle getirilmesi amacını taşıyan bu tarz öznelerin öznenin özellikleri içinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler (Ertürksoy, 2005:29).

Ertürksoy'un bu özne türü hakkındaki tespiti doğrudur. Bu özne türü ayrı bir tür olarak değil, *açık öznenin* bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

Bu türler dışında Nadir Engin Uzun tarafından kullanılan *deneyimci* ve *eyleyici özne* terimleri de alt başlık olarak ele alınabilir. Ancak Uzun, özneyi fiil-tamlayıcı ilişkisi ve cümledeki yeri açısından yani yukarıdakilerden farklı olarak tasnif yoluna gittiği için bu özne türleri alt başlıklar şeklinde ele alınmamıştır.

Uzun, eylemin bildirdiği işten bazen bir, bazen birden çok üyenin etkilebileceğini örneklerle verdikten sonra eylemin bildirdiği işten bir üyenin etkilendiği fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesini *deneyimci özne*; eylemin bildirdiği işten birden çok üyenin etkilendiği fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesini *eyleyici özne* diye adlandırmaktadır. Bunlardan yola çıkarak "Ali uyuyor." cümlesinde eylemin bildirdiği işten bir üyenin etkilendiğini, buna *deneyimci*; "Ali kitap okuyor." cümlesinde okumak eyleminin devinimsel bir eylem olduğu için okuyucunun eyleyici, okunanın konu olduğunu vurgulamıştır. "Ali kitap veriyor." cümlesinde ise vericinin yine eyleyici, verilenin ise konu olduğunu ortaya koyar. Kısaca N. Engin Uzun bu yaklaşımıyla öznenin eyleme göre *deneyimci* ve *eyleyici* olarak karşımıza çıkabileceğini savunmaktadır (Uzun, 1998:71-75).

3. Öznesiz Cümleler

Gramer kitaplarında cümlelerin öğeleri genellikle asıl/temel/zorunlu öğeler ve yardımcı öğeler olarak ikiye ayrılmıştır. Özne ve yüklem asıl/temel/zorunlu öge; düz, dolaylı, zarf ve bağımsız tümleçler de yardımcı öge olarak tasnif edilerek incelenmiştir. Bu şekilde yapılan tasnif sonucunda her cümlelerin bir öznesi olması gerektiği varsayıldığı için yüklemi edilgen fiillerden oluşan cümlelerdeki *düz tümleçler* de *özne* sayılmakta, buna *sözde özne* veya doğrudan *özne* denmektedir. Öznenin cümlede yardımcı unsur olduğunu söyleyen az sayıdaki dilci ise bu fikirlerini kesin çizgilerle ifade etmedikleri gibi yeterince açık şekilde örneklendirememişlerdir. Bunların bir kısmı ise bu fikirlerine ters düşen *sözde özneyi* de kabul etmişlerdir. Bu çelişkili duruma düşmemek için önce öznesiz cümleler incelenecek, daha sonra *sözde öznenin* durumu hakkında değerlendirme yapılacaktır.

"Türk Gramerinin Sorunları" toplantısında Hamza Zülfikar'ın "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı" bildirisinden sonra, tartışma bölümünde Leyla Karahan öznesiz cümle olabileceği için öznenin temel öge sınıfından çıkarılması gerektiğini öneri olarak sunmuş ve bu konudaki görüşlerini belirtmiştir (Zülfikar, 1995:43-51). Neşe Atabay ve arkadaşları "Türkiye Türkçesinin Sözdizimi" adlı kitaplarında öznesiz cümleleri konu başlığı olarak almış ve bu cümlelere ilişkin değerlendirmelerde bulunmuşlardır (Atabay, vd.,1981:44-47). Dilcilerin öznesiz cümleler ile ilgili görüşlerini özetleyen Alpaslan Ertürksoy, özneyi tümleçler gibi yardımcı öğeler sınıfında değil, yüklemden sonraki en önemli unsur olarak değerlendirir (Ertürksoy, 2005:40).

Öznesiz cümleler nitelik bakımından iki farklı özellik göstermektedir. Bazı öznesiz cümlelerde özne tamamen yoktur. Yüklemdeki iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı hiçbir şekilde belli değildir. Bu tür cümleler *öznesi olmayan cümleler* olarak ele alınacaktır. Bazı öznesiz cümlelerde ise özne çeşitli şekillerde diğer öğelerin içinde verilir. Yüklem bildirdiği iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı bellidir. Fakat bu cümlelerde özne doğrudan değil, dolaylı olarak veya başka öğeler içinde verilir. Bu tür cümleler ise *öznesi gösterilmeyen cümleler* olarak ele alınacaktır. *Öznesiz cümleler* özellikleri bakımından ikiye ayrılır:

3.1. Öznesi Olmayan Cümleler

Öznesi olmayan cümlelerdir. Bu tür cümlelerde yüklemdeki iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı hiçbir şekilde belli değildir. Bu cümleler *öznesiz cümleler* olarak değerlendirilir. *Öznesiz cümleler* çeşitli özelliklerine göre üçe ayrılır:

3.1.1. Geçişli edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne yoktur (Atabay, vd.,1981:45). Bu tür cümlelerde *özne* olmadığından bu cümlelerin *düz tümlecini özne* olarak değerlendirmenin de gereği yoktur.

Kapımızın zili çalınıyor.

Üst baş temizlenir, değiştirilir.

Camlar hemen her gün silinir.

Bütün yiyecekler pazardan alınır.

Bu ürünler çabuk sevildi.

3.1.2. Geçişsiz edilgen (meçhul çatılı) fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne bulunmaz (Ergin, 1989:399; Atabay, vd.,1981:45; Dizdaroğlu, 1976:41; Karaörs, 1993:38; Emre, 1945:304; Kükey, 1975:86; Karahan, 2004:20; Ertürksoy, 2005:42; Gülsevin, 2001:204).

Daha doğuda hisarönü körfezciğine girilir.

Tarlaların bir başından öte başına kırk elli dakikada gidilir.

Gürültüler arasında sahne içinde bir yere üç defa vuruldu.

Dün dağa çıkıldı.

Bugün çok çalışıldı.

Harbin daha çok süreceği anlaşılıyor.

Bu söze gülünür.

İzinsiz girilmez.

Bu yoldan ikinci sofaya gelinir ve bunun sağ tarafındaki ilk kapıdan bu odaya girilirdi.

Esas duruşta sağa sola bakılmaz.

Toplantıda bu konuların tamına değinildi.

3.1.3. Bazen etken fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne belirtilmek istenmez. Bu tür cümleler öznenin belirtilmesinin gerekli görülmediği kalıp ifadelerden oluşur. Bu tür ifadelerde özne bulunmaz.

Geçmiş olsun.

Afiyet olsun.
Sağlık olsun.
Yazıklar olsun.

3.2. Öznesi Gösterilmeyen Cümleler

Öznenin doğrudan verilmediği cümlelerde bazen özne çeşitli şekillerde diğer ögelerin içinde verilir. Bu tür cümlelerde yüklem bildirdiği iş, oluş, durum ve hareketin kim tarafından yapıldığı bellidir. Fakat özne, doğrudan değil dolaylı olarak veya başka ögeler içinde verilir. Bu cümleler, *öznesi gösterilmeyen cümleler* olarak değerlendirilmelidir. *Öznesi gösterilmeyen cümleler* çeşitli özelliklerine göre beşe ayrılır:

3.2.1. İsim soylu yüklemelerin yer aldığı bazı cümlelerde özne gösterilmez (Atabay-vd., 1981:46; Dizdaroğlu, 1976:41; Hatipoğlu, 2005:117). Bu tür cümlelerin öznesi vardır ancak Türkçe bir cümlede bir kelime veya kelime grubu ancak bir öge olabildiği için bu tür cümlelerdeki özne yüklem içinde yer aldığından gösterilmez.

1931 yılının ilk haftalarıydı.
Yağmurların bol yağdığı bir ilkbahardı.
Yazık değil mi fakir fukaraya.
Güneşli, güzel bir gündü.
Bir şey değil.

3.2.2. Cümlelerde bazen yüklem görevinde kullanılan anlamca kaynaşmış birleşik fiiller özneyi hatta diğer ögeleri içinde bulundurmaktadır. Bu tür anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne gösterilmez. (Gülsevin, 2001:204) Bu yüklemeleri, Leyla Karahan *özneli yüklemeler* şeklinde değerlendirirken (Karahan, 2004:21) Neşe Atabay ve arkadaşları kalıplaşmış ifadeler olarak ele alır (Atabay-vd., 1981:46). Bu tür cümlelerin öznesi vardır ancak Türkçe bir cümlede bir kelime veya kelime grubu ancak bir öge olabildiği için bu tür cümlelerdeki özne yüklem içinde yer aldığından gösterilmez.

O günden beri ağzını bıçak açmıyor.
Yaptıkları ortaya çıkarsa onun da başı ağrır.
Haberini öğrenince sevinçten ayakları yerden kesildi.
İçeri girer girmez çocuğun ağlayacağı tutmuştu.
Penaltı düdüğü çaldığında yüreğim ağzıma gelmişti.
Geceleri beni uyku tutmuyor.
Bir aralık yanımdaki evin penceresine gözüm ilişti.
Mutluluktan içim içime sığmıyor.
Babasının geleceğini duyunca birden etekleri tutuştu.

3.2.3. Yüklem taşıdığı kişi ekinden dolayı şeklen bir öznesi olan, ancak yüklem taşıdığı ekten anlaşılan özne ile gerçekte fiili yapan öznenin farklı olduğu cümlelerde özne gösterilmez. Bu durum, 3. çoğul kişiyle çekimlenmiş fiillerin yüklem olduğu cümlelerdeki iş, oluş ve hareketi

yapanın tam olarak belirtilmemesinden kaynaklanmaktadır. Aslında bu cümlelerde özne vardır; ancak öznenin hangi kişi olduğu belli olmadığından bu tür cümlelerin öznesi gösterilmez (Emre, 1945:304; Gülsevin:2001:204 ; Ediskun, 1999:334; Eker, 2002:356).

(Kaçamazsın benden) Adamı böyle yakalarlar. (Yüklem üçüncü kişiyi göstermesine rağmen, fâil birinci kişidir.)

Şu kocaman ağaca okalıptüs derler.

Yaramaz çocuklara ceza verirler.

Züğürtlüğün adını zariflik koymuşlar.

İnsanı işte böyle utandırırılar.

3.2.4. Genel anlamda kullanılan gereklilik kipinin üçüncü tekil kişili çekimli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne gösterilmez. Bu tür cümlelerin öznesi şekil olarak 3. tekil kişi görünse de genellikle birinci kişilerdir (Ergin, 1989:399; Karaörs, 1993:38; Emre,1945:304; Bozkurt, 1995:254; Gülsevin, 2001:204; Karahan, 2004:21; Eker,2002:356).

Sabahtan akşama kadar durmadan gezip dolaşmalı.

İyisi mi muhteşem bir sofraya oturmalı.

İyi düşünmeli, bir karar vermeli.

Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli.

Şimdi eve gitmeli.

Sokağa çıkmalı, bir kahveye gitmeli.

3.1.5. Cevap olarak kullanılan bazı fiillerin kalıplaşmış 3. tekil kişili çekimlerinden oluşan cümlelerde özne belli değildir. Bu türden çekimli fiillerin olumlu veya olumsuz 3. tekil kişi çekimleri kalıplaşmıştır. Bu tür cümlelerde de özne gösterilmez (Emre, 1945:304; Ediskun, 1999:334; Eker, 2002:356; Gülsevin, 2001: 204).

(Yarın birlikte çıkarız.) Olur.

(İki kere iki beş eder.) Olmadı.

(Elmalarımız, armutlarımız çok güzeldir.) İstemez.

(Bizimle Ankara'ya gelir misin?) Olur.

Yukarıda özetlenen değerlendirmelerden hareketle öznenin cümlede temel/asıl/zorunlu öge olmadığı; düz, dolaylı, zarf ve bağımsız tümleçler gibi yardımcı unsur olduğu söylenebilir. Eğer özne temel/asıl/ zorunlu öge olsaydı öznesiz cümle kurulamazdı. Öznesiz cümleler olduğuna göre özne cümlede temel/asıl/zorunlu öge değildir. Bu sebeple özneyi cümlenin temel/asıl/zorunlu ögesi sayanlar tarafından kullanılan *gramerce özne*, *sözde özne*, *mantıkça özne*, *güçte kimse*, *görünmez özne*, *görünür özne*, *anlatımsal özne*, *belirsiz özne* gibi özne türlerinin dayanağı yoktur.

Öznesiz cümlelerden öznesi olmayan (yüklemi geçişli edilgen ve geçişsiz edilgen (meçhul çatılı) fiillerden oluşan cümleler ile yüklemi etken fiillerden oluşan kalıplaşmış ifadelerden oluşan cümleler) cümlelerde özne bulunmaz. Öznesi gösterilmeyen cümlelerde ise özne vardır fakat çeşitli sebeplerden dolayı gösterilmez. Bu tür cümlelerin özneleri ise *gizli özne* olarak değerlendirilmelidir.

4. Sonuç

Basit bir önermeden yola çıkılırsa özne türlerine bir açıklık getirilebilir: Özne bir cümlede ya vardır ya da yoktur. Varsa ya cümlede açık bir şekilde yer alır ya da varlığı hissedilir, yoksa zaten adlandırmaya da gerek yoktur.

Yüklemi geçişli edilgen ve geçişsiz edilgen (meçhul çatılı) fiillerden oluşan cümleler ile yüklemi etken fiillerden oluşan kalıplaşmış ifadelerden oluşan cümlelerde özne bulunmaz (bkz. 3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.). Dolayısıyla Türkçede öznesiz cümleler vardır.

Öznesi olan cümlelerde, cümlede açık olarak yer alan özne ve varlığı hissedilen özne olmak üzere iki tür özne vardır: Cümlede kelime ya da kelime grubu şeklinde yer alan veya yüklem aldıkları kişi ekinden anlaşılan özne türü, *açık özne*; cümlede kelime ya da kelime grubu şeklinde yer almayan veya yüklem aldıkları kişi ekinden de tam olarak anlaşılmayan fakat cümlede varlığı hissedilen özne türü, *gizli öznedir*. Buna göre:

4.1. Açık Özne: Cümlede kelime veya kelime grubu şeklinde yer alan ya da yüklem aldıkları kişi eklerinden anlaşılan özne türüne *açık özne* denir. Açık özne cümlede farklı şekillerde yer alabilir. Bunlar:

4.1.1. Açık özne, cümlede kelime ve kelime grubu şeklinde yer alır. Bazı kaynaklarda *gerçek özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Sizler bu konuyu araştırınız.

Bebek bakıcıları dün sınava girdi.

Dağın zirvesinden kayarak inen gençler çok yorgundu.

4.1.2. Açık özne, kendisi ile aynı cümlede bulunan özneyi vurgulayan, daha belirgin hâle getiren, niteleyen veya pekiştiren ve kendisi de özne görevinde olan ara sözlerden oluşabilir. Bazı kaynaklarda *açıklayıcı özne*, *açıklayıcıdan özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

İki ihtiyar, **Behlül Efendi'yle Raşit Efendi**, Yusufpaşa semtinin ileri gelenlerindendi.

O ilk yara, **kalbimizin ilk yarası**, her şeye rağmen daima sızlamayacak mı?

Bir sarıklı hoca, **Said Molla**, İngiliz karargâhı kapılarında curnal verme nöbeti bekliyordu.

4.1.3. Açık özne, isim soylu her türlü kelime ve kelime gruplarından oluşabilir. Bazı kaynaklarda *bağlaçlı özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Hem Ali hem babası bu işe razı değildi.

Aysun ve Pınar bugünkü yarışmada dereceye girdiler.

Ne yiyecek bir lokma ekmek ne de içecek bir damla su kalmış.

4.1.4. Açık özne, genellikle "bir" kelimesiyle başlayan ve "+Dir" bildirme ekini alan, kendileri de cümle niteliğinde olan cümlede özne görevi gören kalıplaşmış yapılardan oluşabilir. Bazı kaynaklarda *bildirme koşacıyla özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Bir yağmurdur başladı.

Bir kahkahadır koptu.

Bir sıcaktır ortalığı kasıp kavuruyor.

Turkish Studies

4.1.5. Açık özne, çekimli fiillerde veya zamirlerde konuşan ya da konuşanları oluşturan birinci kişiler ile dinleyen ya da dinleyenleri oluşturan ikinci kişilerden veya hakkında konuşulan ya da konuşulanları oluşturan üçüncü kişilerden oluşabilir. Bazı kaynaklarda *birinci. ikinci ve üçüncü kişi* özneler şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

(Ben) Annemin neden böyle öğütlerde bulunduğunu çok daha sonraları anlayabildim.

(Sen) Yarının adamı olmak istiyorsan çok çalışmalısın.

Atatürk savaşlarla ülkeyi kurtardıktan sonra, devrimlerle de ulusu yüceltti.

Fatih, çok genç yaşta İstanbul'u aldı.

4.1.6. Açık öznenin bulunduğu cümlelerin yüklemi, öznesine göre etken, işteş, dönüşlü fiillerden; nesnesine göre geçişli, geçişsiz, ettirgen ve oldurgan fiillerden oluşabilir. Bazı kaynaklarda *dönük kimse, etkilenen özne, ettiren kimse, aracılı özne, baskıcı özne, zorlayıcı özne, karşılıklı kimseler, imeceli özne, olduran kimse, yaptırıcı özne, ortaklaşa özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Maymunlar durmadan kaşınıyorlardı.

Turgut mimara bir plân çizdirmiş.

Anne çocuğa ekmek aldırttı.

Anne çocuğa ilacı içirttirdi.

Ana kız adeta dövüştüler.

Gürültüyü duyan halk pencerelere koştu.

Suna misafiri gezdirmeli.

Cami avlularında güvercinler uçuşur.

4.1.7. Açık öznenin bulunduğu cümlelerin yüklemi isim soylu veya etken çatılı fiil olabilir. Bazı kaynaklarda *gerçek özne, dolaylı özne, yapıcı özne, gerçekte kimse, yapıcı özne, etkileyici özne, etkisiz özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Ahmet Vefik Paşa, ilme âlimlerinin değil de, sanatkârların hazzıyla iştirak edermiş.

Ak akçe kara gün içindir.

Şiddetli fırtına gece kulübenin kapısını uçurmuş.

Ali kitap okuyor.

Ali denizde yüzdü.

4.1.8. Açık özne, kelime veya kelime grubu halinde cümlede yer almayan ancak yüklemi oluşturan çekimli fiillere eklenen kişi eklerinden anlaşılabilir. Bazı kaynaklarda *gizli özne, yüklet* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

(Ben) Size buna dair ne yazabilirim ve ne söyleyebilirim.

(Biz) Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik.

(O) Ellerini bana uzattı.

(Siz) Yazılı kağıtlarını yıl sonunda idareye teslim edeceksiniz.

4.1.9. Açık özne, "bu" işaret zamiri ile kalıplaşarak kullanılabilir. Bazı kaynaklarda *kalıplaşmış özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Çakal bu, şaka mı, fırsat gözler.

Hacı Ömer Şakir Bey'dir bu, huyundandır, aldırma, ileri geri konuşur, babasıdır.

4.1.10. Açık özne, sıralı veya bağlı birleşik cümlelerde art arda sıralanmış cümlelerin bir veya birkaçından sonra kullanılan ve bu cümlelerin yerini tutacak şekilde sonraki cümlede herhangi bir işaret zamirinden oluşabilir. Bazı kaynaklarda *kayan özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Kardeşim bana bir mektup gönderdi, **o** beni çok sevindirdi.

İstanbul'a gittim, gezip dolaştım, **bu** beni çok memnun etti.

Fatih, İstanbul'u sonunda fethetti, **bu** Avrupa'nın hiç hoşuna gitmedi.

Yazılılardan hep yüz alırdım, sosyal etkinliklere hep katılırdım; ama **bunlar**, hakkımdaki kötü intibam değişmesine yetmedi.

4.1.11. Açık özne, bağlı veya bağımlı sıralı birleşik cümlelerde yüklemelerin ortak yaparı veya olanı olarak yer alabilir. Bazı kaynaklarda *ortak özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Asker başını çevirdi,(asker) işi anladı ve (asker) yere atladı.

Uçak bir kere virile girdi mi düzeltilemez, (uçak) toprağa çakılı kalırmış.

Subay atına atladı ve (subay) kışlasına gitti.

(**Ben**)Atımı sürüp kapıdan içeri giremedim, (ben)onu daha yakından göremedim, (ben)öpüp sevemedim.

4.1.12. Açık özne, dönüşlülük zamiri veya birtakım bağlaçlarla pekiştirilebilir. Bazı kaynaklarda *pekiştirilmiş özne*, *pekiştirmeli özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Ben de tarih okudum.

Ben kendim kendi gücümü bilmezdim.

Gelip gelmeyeceğinizi **kendiniz** bildiriniz.

Bu soruyu **sen bile** çözebilirsin.

4.1.13. Açık özne, cümlede aynen veya açıklayıcı bir kalıba girerek yinelenebilir. Bazı kaynaklarda *yinelenmiş özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Yıllar, yıllar geçti.

Zavallı anam, karayazılı anam, kadersiz anam, nasıl kapanırdı üstümüze alıcı bir kuş gibi.

4.1.14. Açık öznenin bulunduğu cümlelerde, fiilin bildirdiği işten bazen bir, bazen birden çok üye etkilenebilir. Bazı kaynaklarda *deneyimci özne*, *eyleyici özne* şeklinde adlandırılan özneyi *açık özne* içinde vermek gerekir.

Ali uyuyor.

Ali kitap okuyor.

4. 2. Gizli Özne: Cümlede kelime ya da kelime grubu şeklinde yer almayan, yüklem aldıkları kişi ekinden de tam olarak anlaşılmayan fakat cümlede varlığı hissedilen özne türüne *gizli özne* denir. *Gizli özne* terimi genellikle kelime veya kelime grubu halinde cümlede yer almayan ancak yüklemi oluşturan çekimli fiillere eklenen kişi eklerinden anlaşılan özne için kullanılmıştır. (bkz. 2.10) *Gizli özne* teriminin bu çalışmada cümlede varlığı hissedilen özneler için terim adı olarak önerilmesi karışıklığa neden olabilir. Fakat bu terim varlığı hissedilen fakat çeşitli nedenlerle gösterilmeyen özneler için işlem-kaplam bakımından uygun olduğu için cümlede kelime ya da kelime grubu şeklinde yer almayan, yüklem aldıkları kişi ekinden de tam olarak anlaşılmayan fakat cümlede varlığı hissedilen özne türüne ad olarak önerilmiştir.

4.2.1. Gizli özne, yüklemi edilgen fiillerden oluşan cümlelerde fiildeki iş oluş ve hareketi yapan "tarafından, yüzünden, etkisiyle, nedeniyle, dolayısıyla, vasıtasıyla" gibi kelimeler veya +CA/+DAn eki sayesinde verilebilir. Bu tür *gizli öznenin* içinde yer aldığı yapının tamamı aslında cümlede *zarf tümleci* görevindedir. Bu tür cümlelerin öznesi vardır ancak Türkçe bir cümlede bir kelime veya kelime grubu ancak bir öge olabilir. Bu tür cümlelerdeki özne *zarf tümleci* içinde yer aldığından gösterilmez. Bazı kaynaklarda *örtülü özne*, *görünmez özne*, *gramerce özne*, *mantıkça kimse/güçte kimse* şeklinde adlandırılan özneyi *gizli özne* içinde vermek gerekir.

Kar yüzünden yollar kapandı.

Kapı **çocuklar** tarafından kırıldı.

Nitekim Fatih Divanı, **Edebiyat Fakültesince ve Tarih Kurumu**'nce hazırlanmaktadır.

Sel tehlikesi **belediye** tarafından önlendi.

Ağaçtaki kaysılar **yabancılar** tarafından toplanmış.

4.2.2. Gizli özne, isim soylu yüklemelerin yer aldığı bazı cümlelerde yüklem içinde verilebilir. Bu tür gizli öznenin içinde yer aldığı yapının tamamı aslında cümlede yüklem görevindedir. Bu tür cümlelerin öznesi vardır ancak Türkçe bir cümlede bir kelime veya kelime grubu ancak bir öge olabilir. Bu tür cümlelerdeki özne *yüklem* içinde yer aldığından gösterilmez.

1931 yılının ilk haftalarıydı.

Yağmurların bol yağdığı bir ilkbahardı.

Yazık değil mi fakir fukaraya.

Güneşli, güzel bir gündü.

Bir şey değil.

Bundan bana **ne**.

4.2.3. Gizli özne, bazen yüklem görevinde kullanılan anlamca kaynaşmış birleşik fiiller içerisinde yer alabilir. Bu tür anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne gösterilmez. Bu tür *gizli öznenin* içinde yer aldığı yapının tamamı aslında cümlede *yüklem* görevindedir. Bu tür cümlelerin öznesi vardır ancak Türkçe bir cümlede bir kelime veya kelime grubu ancak bir öge olabilir. Bu tür cümlelerdeki özne *yüklem* içinde yer aldığından gösterilmez.

O günden beri **ağzını** bıçak açmıyor.

Yaptıkları ortaya çıkarsa **onun da başı** ağrır.

Haberi öğrenince sevinçten **ayakları** yerden kesildi.

İçeri girer girmez **çocuğun ağlayacağı** tutmuştu.

Penaltı düdüğü çaldığında **yüreğim** ağzıma gelmişti.

Geceleri beni **uyku** tutmuyor.

Bir aralık yanımdaki evin penceresine **gözüm** ilişti.

Mutluluktan **içim** içime sığmıyor.

Babasının geleceğini duyunca birden **etekleri** tutuştu.

4.2.4. Yüklem taşıdığı kişi ekinden dolayı şeklen bir öznesi olan, ancak yüklem taşıdığı ekten anlaşılan özne ile gerçekte fiili yapan öznenin farklı olduğu cümlelerde özne gösterilmez. Bu durum, çoğul üçüncü şahısla çekimlenmiş fiillerin yüklem olduğu cümlelerdeki iş, oluş ve hareketi yapanın tam olarak belirtilmemesinden kaynaklanmaktadır. Yüklem üçüncü kişiyi göstermesine rağmen, özne birinci kişidir. Aslında bu cümlelerde özne vardır; ancak öznenin hangi kişi olduğu belli olmadığından bu tür cümlelerin öznesi gösterilmez. Bu tür cümlelerin belli olan ancak gösterilmeyen öznesi *gizli öznedir*.

(**Ben veya biz/onlar**) Adamı böyle yakalarlar.

(**Ben veya biz/onlar**) Şu kocaman ağaca okalıptüs derler.

(**Ben veya biz /onlar**) Yaramaz çocuklara ceza verirler.

(**Ben veya biz/onlar**) İnsanı işte böyle utandırırılar.

4.2.5. Genel anlamda kullanılan gereklilik kipinin üçüncü tekil kişili çekimli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne gösterilmez. Bu tür cümlelerin öznesi şekil olarak 3. tekil kişi görünse de genellikle birinci kişilerdir. Bu tür cümlelerin belli olan ancak gösterilmeyen öznesi *gizli öznedir*.

(**Ben veya biz/o**) Sabahtan akşama kadar durmadan gezip dolaşmalı.

(**Ben veya biz/o**) İyisi mi muhteşem bir sofraya oturmalı.

(**Ben veya biz/o**) İyi düşünmeli, bir karar vermeli.

(**Ben veya biz/o**) Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli.

(**Ben veya biz/o**) Şimdi eve gitmeli.

(**Ben veya biz/o**) Sokağa çıkmalı, bir kahveye gitmeli.

4.2.6. Cevap olarak kullanılan bazı fiillerin kalıplaşmış 3. tekil kişili çekimlerinden oluşan cümlelerde özne belli değildir. Yüklem üçüncü kişiyi göstermesine rağmen, özne önceki cümlede dile getirilen istektir. Bu türden çekimli fiillerin olumlu veya olumsuz 3. tekil kişileri kalıplaşmıştır. Bu tür cümlelerde de özne gösterilmez. Bu tür cümlelerin belli olan ancak gösterilmeyen öznesi *gizli öznedir*.

(**Yarın birlikte çıkarız.**)/(o) Olur.

(**İki kere iki beş eder.**)/(o) Olmadı.

(**Elmalarımız, armutlarımız çok güzeldir.**)/(o) İstemez.

(**Bizimle Ankara'ya gelir misin?**)/(o) Olur.

Turkish Studies

Sonuç olarak Türkçede *açık özne* ve *gizli özne* olmak üzere iki özne türü vardır. Fakat öznesine göre üç tür cümle vardır:

a. Öznesi Olmayan Cümleler: Yükleme geçişli edilgen ve geçişsiz edilgen (meçhul çatılı) fiillerden oluşan cümleler ile yükleme etken fiillerden oluşan kalıplaşmış ifadelerden oluşan cümlelerde özne bulunmaz (bkz. 3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.).

b. Açık Öznesi Olan Cümleler: Öznesi kelime veya kelime grubu şeklinde yer alan ya da yüklem aldıkları kişi eklerinden anlaşılan öznenin bulunduğu cümlelerdir (bkz. 4.1.).

c. Gizli Öznesi Olan Cümleler: Öznesi cümlede kelime ya da kelime grubu şeklinde yer almayan, yüklem aldıkları kişi ekinde de tam olarak anlaşılmayan fakat cümlede varlığı hissedilen öznenin bulunduğu cümlelerdir (bkz. 4.2.).

KAYNAKÇA

- ATABAY, Neşe - Özel, Sevgi - Çam, Ayfer (1981), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995) *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAYDAR, Turgut (2008) "+DAn Ekli Özne Üzerine" Türk Dili Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, S.679, s. 19-24, Ankara.
- BİLGEGİL, Kaya (1982) *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- BOZ Erdoğan, (2009) "Türkiye Türkçesinde "Özne" Durum Biçimbirimi Alabilir mi?" Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, 2371-2377.
- BOZ Erdoğan (2007) *Türkiye Türkçesinde +A Durum Biçimbirimi*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- BOZKURT, Fuat (1995) *Türkiye Türkçesi*, Cem Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- BOLULU, Osman (1992) "Eylemler ve Özneler Üzerine Bir Anlam İncelemesi", Türk Dili Dergisi, İstanbul, S. 32, s. 46-52.
- BULAK, Şahap (2011) "Türkiye Türkçesinde Düz Tümleç (Nesne)" Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, Ankara, s.419-438.
- CEMİLOĞLU, İsmet (1994) "Cümle Tahlili Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Dili, S.511 (Temmuz 1994), s.29-32.
- DELİCE, İbrahim (1998) "Türkçe Sözdiziminde Özne", Türklük Bilimi Araştırmaları, 6. Sayı, Sivas, s. 191 – 208.
- DELİCE, İbrahim (2007) "Yüklem Özne ve Nesne İlişkisi" C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2007, Cilt:31, No:2 Sivas, s.141-145.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EDİSKUN, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EKER, Süer (2002) *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, 2002.

- EMRE, Ahmet Cevat, (1945) *Türk Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1989) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- ERTÜRKSOY, Alpaslan (2005) *Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- GENCAN, Tahir Nejat (1979) *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Selma (2001) “Öznesi Gösterilmeyen Bir Özne Tipi Daha” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 2001: 2(2):197-204.
- GÜLSEVİN, Selma (2002) “Yüklemi Deyimleşmiş Birleşik Fiil Olan Cümlelerde Özne”, Türk Dili, Sayı: 609, Eylül 2002, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 612-618.
- GÜNEŞ, Sezâi (2002) *Türk Dilbilgisi*, İzmir.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1982) *Türkçenin Sözdizimi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- HENGİRMEN, Mehmet (1998) *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara.
- KAHRAMAN, Tahir, (1996) *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, DuMat Basımevi, Ankara.
- KAHRAMAN, Tahir (2007) *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Ad Çekim Ekleri ve Bunların İşlevleri*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir.
- KAHRAMAN, Tahir (2003) “Sözde Özne” mi, “Anlatımca Özne” mi”, Çağdaş Türk Dili Dergisi, (Mayıs 2003)
- KAHRAMAN, Tahir (2009) “Çekim Ekli Özneler” Türk Dili (Ocak 2009) Cilt: XCVII, Sayı:685 s.31– 34.
- KARAHAN, Leyla (1993) *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (2004) *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAÖRS, Metin (1993) *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri.
- KOÇ, Nurettin (1996) *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2003) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KÜKEY, Mazhar (1975) *Türkçenin Sözdizimi*, Kardeş Matbaası, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2004) “Özne Üzerine Düşünceler”, V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, (20-26 Eylül 2004), Türk Dil Kurumu Yayınları C. II, s. 2334-2339,
- PAÇACIOĞLU, Burhan (1987) *Türk Dili Dersleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- SAĞLAM, Sıtkı (1977) *Türkçenin Söz Dizimi*, Örneklerle Cümle Çözümlemeleri, Diyarbakır, 1977.
- ŞİMŞEK, Rasim (1987) *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- TARİKTAROĞLU, Abdurrahman (1996) “Türkçe’de Özne Sorunu”, Türk Dili , S.536 (Ağustos 1996), s.192-194.
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, ÖtükenYayınları. İstanbul.
- TURAN Zikri, (1999) “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 13, Erzurum. s.79-83.
- UZUN, Nadir Engin (1998) *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, Ankara, 1998.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

-
- ÜSTÜNER Ahat, (1998), “Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar”, Türk Dili Dergisi, Sayı:553, s.18-30.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2000) “Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ile Yüklem”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 2000/1, S. 582, Ankara, s. 489-497.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2006) “Yüklem Yalnız Özneyi mi İçinde Taşır?” Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7, S. 11, 2006/11., Bursa, s.1-9
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995) “Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı”, ‘Türk Gramerinin Sorunları’ Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK Yayınları, Ankara, s. 43-51.